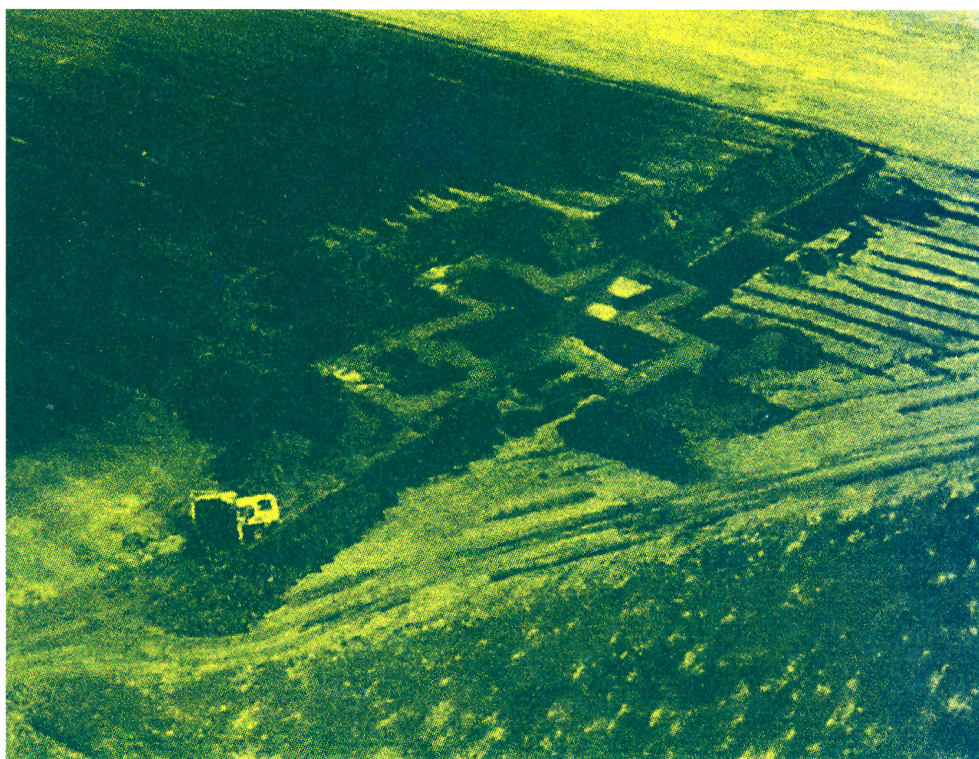

PALEO- AKTUEEL

1

Auteursrechten voorbehouden
Copyright 1989, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG
Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG
Foto omslag: J. Molema
Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0186 4

PALEO-AKTUEEL

1

redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Biologisch-Archaeologisch Instituut

Groningen, 1989

INHOUD

Inleiding	6
G.J. BARTSTRA Het BAI op Java: verkenningen in het pleistoceen van Sangiran	7
A.M.P. KERSTEN De epipaleolithische hoefdieren van Ksar 'Akil, Libanon	12
D. STAPERT Een vindplaats van de Ahrensburg-traditie bij Oudehaske (Fr.)	16
H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT Nieuwe Pekela: mesolithisch onderzoek op site-niveau in de Groninger Veenkoloniën	21
J.T. ZEILER Archeozoologisch onderzoek van de laat-neolithische vindplaats Kolhorn (N.-H.)	25
S. BOTTEMA, H. WOLDRING & W. VAN ZEIST Op zoek naar de wilde stamvormen van domesticaten	31
S. BOTTEMA & H. WOLDRING Laat-Quartaire vegetatiegeschiedenis van Noord- en Noordwest-Turkije	34
D.J. DE GROOT Het hunebed D9 te Noordlo (Dr.)	36
P.B. KOOI, G. DELGER & K. KLAASSENS Vlakgraven en grafheuvels op het Huidbergsveld bij Dalen (Dr.)	40
J.N. LANTING & A. UFKES Klokbekervondsten bij Dalen (Dr.)	45
H.R. REINDERS Het onderzoek van een huis in Hellenistisch Halos	48
O.H. HARSEMA Het Drents Museum en de internationale archeologie in de vorige eeuw	54
J.W. BOERSMA & E. TAAYKE Eenumerhoogte (gem. 't Zandt, Gr.)	60
J.W. BOERSMA & A. UFKES Onderzoek Amsweer-Holeweg (gem. Delfzijl, Gr.)	62

P.B. KOOI, G. DELGER & K. KLAASSENS	
Een verkennend onderzoek op de Westakkers te Dalen (Dr.)	64
D.C. BRINKHUIZEN	
Een wervel van een zeldzame vissoort uit de Romeinse haven van Velsen I (N.-H.)	69
E. KNOL, E. KRAMER & G.J. DE LANGEN	
De verkenning van het vroeg-middeleeuwse grafveld van Oosterbeintum (Fr.)	73
H.T. UYTTERSCHAUT	
De menselijke skeletten uit Oosterbeintum (Fr.)	80
W. PRUMMEL	
Het paardegraf en de hondegraven van Oosterbeintum (Fr.)	85
H.A. GROENENDIJK	
Middeleeuwse veennederzettingen in Noordoost-Groningen	89
M. DEMBELA & J.D. VAN DER WAALS	
Archeologisch onderzoek in de Binnendelta van de Niger	93
J. SCHONEVELD	
De tweede fase van de opgraving Martinikerkhof Groningen (Gr.)	98
J. SCHELVIS	
Mijten (Acari) op het Martinikerkhof te Groningen	103
J. MOLEMA	
Het 'Ol Kerkhof' te Scheemda (Gr.); tussentijds verslag van een opgraving	107
K. ANDERSON & E. KRAMER	
Onderzoek op het Dekema-terrein te Baard (gem. Littenseradiel, Fr.)	113
A. JAGER	
Stadskastelen in Leeuwarden (Fr.)	118
P.B. KOOI, J.H. ZWIER EN J. MOLEMA	
Een proefopgraving op het terrein van de voormalige havezate Entinge te Dwingeloo (Dr.)	121
P. BAKS	
Weerdenbras, een laat-middeleeuwse versterking in de provincie Groningen	126
A.T. CLASON	
Het vijfde internationale Theriologen-congres	131
F. SPIEKSMAS & S. BOTTEMA	
Pollenregen en pollenneerslag	134

INLEIDING

Paleo-aktueel, een nieuwe uitgave van het BAI, is geen jaarverslag, al hebben de beschreven activiteiten gemeen dat ze in 1989 hebben plaatsgevonden. Het is de bedoeling een eerste impressie te geven van een aantal onderzoeken door en vanuit het BAI, waarvan de definitieve publicatie nog wel even op zich zal kunnen laten wachten. Het geeft geen uitputtend overzicht van de onderzoeksactiviteiten van het instituut.

De redactie wil graag A.C. Bardet bedanken voor de correctie van de Engelse samenvattingen.

HET HUNEBED D9 TE NOORDLO (DR.)

D.J. de Groot

Inleiding

In 1952 vonden de opgraving en de restauratie van het hunebed D9 van Noordlo te Annen, gemeente Anlo, plaats (fig. 1). Nadat het materiaal ruim 30 jaar, gewassen en genummerd, opgeslagen had gelegen is het in 1987 bewerkt (de Groot, in druk).

Vermeldingen

Hunebed D9 is, evenals de meeste andere hunebedden, in de loop der tijden door verschillende mensen genoemd, beschreven en getekend. De oudste mij bekende tekening dateert uit 1768 en is van de hand van Petrus Camper (fig. 2).¹ Na die tijd is D9 voor vele anderen onderwerp van een tekening geweest.

In 1870 heeft Mr. C.E. Kniphorst twee

hunebedden bij Anlo en Annen aan de provincie Drenthe geschonken. Nadat zo ook D9 in handen van de provincie gekomen was kwamen er steeds meer en uitvoeriger beschrijvingen, maar het duurde nog tot 1925 voordat er een echte duidelijke beschrijving van D9 verscheen. Deze was van de hand van A.E. van Giffen, die het beschreef in het boek *De hunebedden in Nederland* (1925/1927). In 1952 werd besloten het hunebed D9 op te graven en te restaureren. In 1977 kwam het hunebed op de lijst van beschermde archeologische monumenten te staan.

De opgraving en de restauratie

De opgraving van 1952 werd uitgevoerd door het BAI. De leiding was in handen van A.E. van Giffen; de werkzaamheden zijn onder andere uitgevoerd door drie

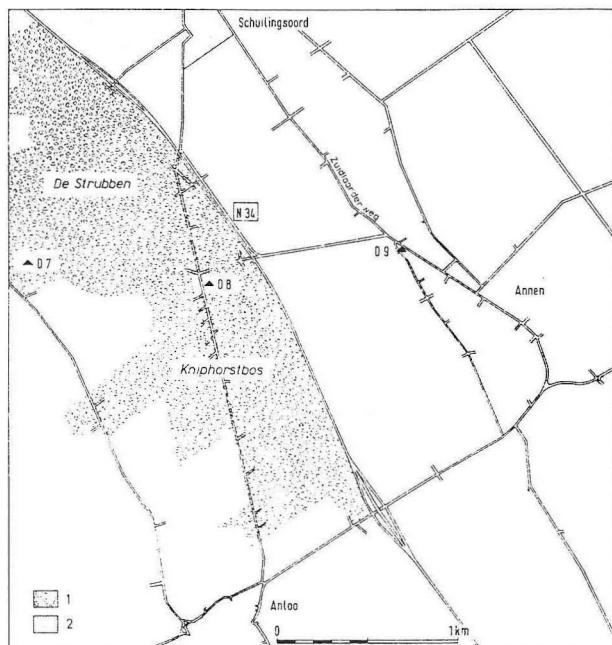

Fig. 1. De ligging van hunebed D9. Legenda: 1. bos en heide; 2. bebouwd gebied.

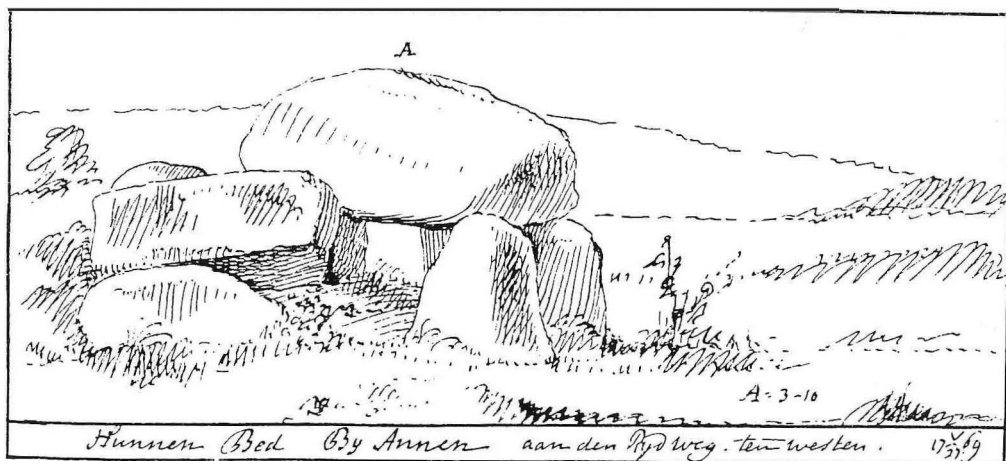

Fig. 2. Tekening van Petrus Camper uit 1768.

vaste medewerkers van het BAI: de heren J. Lanting, R. Woudstra en H. Praamstra.

Door het ruilen van stukken grond met aangrenzende percelen werd het hunebedterrein genormaliseerd (fig. 3).² Het hunebed is niet meer compleet, slechts het westelijke deel, bestaande uit vier zijstenen (Z1-Z1'-Z2-Z2'), een sluitsteen (S11) en twee dekstenen (D1 en D2) is nog aanwezig. Hiervan is D2 in de kelder gezakt en zijn Z2 en Z2' weggedraaid.

Nadat de verzakte stenen min of meer in hun oorspronkelijke positie waren teruggebracht is men begonnen met het opgraven van het oostelijke, verdwenen deel van het hunebed, om de standsporen van de verdwenen stenen op te zoeken. Bij dit onderzoek zijn de standsporen van Z3-Z3'-Z4-Z4' en S12 en tevens van de twee poortstenen (P1 en P1') teruggevonden (fig. 3).

Na het onderzoek van het oostelijke deel werd ook besloten het westelijke deel te onderzoeken. Het doel van dit onderzoek was, volgens de dagrapporten, te kijken of er veel stopstenen en dergelijke door keiendelvers waren weggehaald. Het is de vraag of dit werkelijk het doel van het onderzoek was. Al voordat het onderzoek begon was het duidelijk dat er stopstenen weggehaald waren. Tijdens het onderzoek zijn alleen stopstenen gevonden tussen Z1-Z2 en tussen Z1' en S11. Waarschijn-

lijk lag het in de bedoeling van Van Giffen om nog eens een hunebed volledig te onderzoeken.

Over bijna het gehele oppervlak van het hunebed zijn stenen van de keldervloer teruggevonden (fig. 3). Uit de grond die boven deze vloer is weggegraven kwamen de vondsten te voorschijn.

Na de opgraving is tussen de nog aanwezige kelderstenen een opvulling gemaakt, van een mengsel van cement en stenen, om verzakking te voorkomen. Tevens zijn de teruggevonden standsporen van Z3-Z3'-Z4-Z4'-S12-P1-P1' gemarkeerd met plomben van cement gemengd met geklopte steen.

De vondsten

Helaas was het ten tijde van het onderzoek nog niet gebruikelijk om de grond te zeven, waardoor er waarschijnlijk heel wat vondsten verloren gegaan zijn. Het is opvallend dat er toch nog vijf kralen en vrij veel klein vuursteenmateriaal gevonden is. Verder bestaat het vondstmateriaal voornamelijk uit scherven en een paar grotere stukken vuursteen. Bot- en/of crematieresten zijn niet aangetroffen. Dat is mogelijk te wijten aan het feit dat er niet gezeefd is. De samenstelling van de grond, waarin botresten slecht bewaard

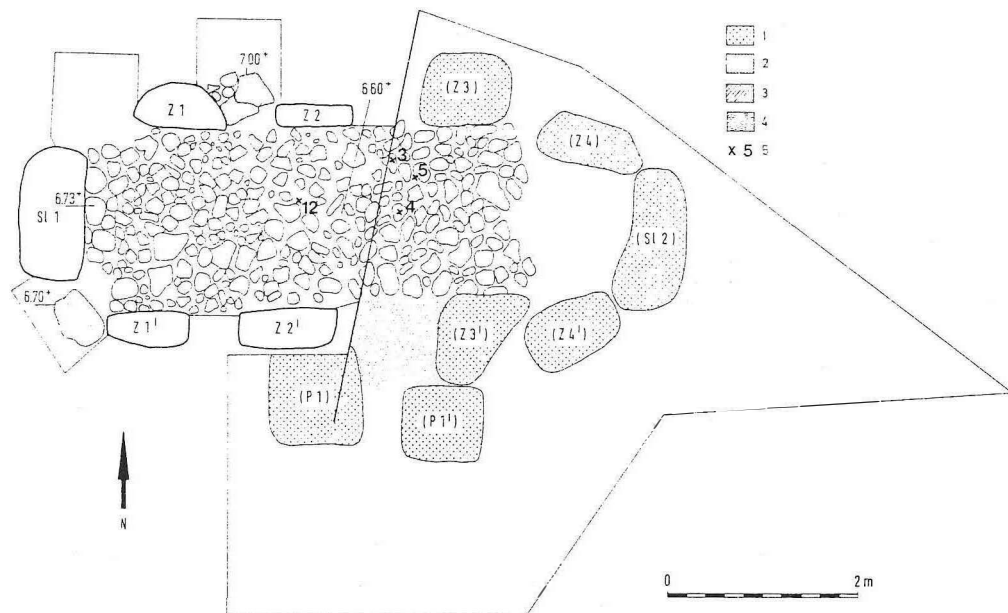

Fig. 3. Opgravingsplattegrond van het hunebed met de keldervloer. Legenda: 1. standspoor; 2. plaats van de drempelsteen (die niet teruggevonden is); 3. stopstenen; 4. niet van toepassing bij deze tekening; 5. vondstnummer.

blijven, zal zeker ook een rol gespeeld hebben.

De ca. 810 trechterbekerscherven zijn van minimaal 101 potten. Deze zijn typologisch in te delen in 41 trechterbekers, 23 kommen/schalen, 10 terrines, 6 amforen, 1 emmer, 5 kraagflesjes en 15 potten waarvan het type niet vastgesteld kan worden.

Ca. 60 scherven dateren uit latere perioden. Deze zijn afkomstig van minimaal vier potten behorende tot de enkelgrafcultuur en van twee potten uit de vroege bronstijd.

Onder 75 stukken vuursteen bevinden zich onder andere 11 dwarssnijdende (transversale) pijlpunten, 3 bijlen, 1 beitel, 2 bikkels, 1 sikkelmessje en 1 afslag die ontstaan is bij het maken van een neolithische bijl.

Bij de vondsten is ook een bijl waarvan het (nog) niet mogelijk is geweest de precieze samenstelling van het materiaal vast te stellen. Het heeft een siltsteenachtige structuur.³

Van de kralen is er één van barnsteen en zijn er vier van git.

Typochronologische indeling en datering

Het trechterbekeraardewerk is typochronologisch ingedeeld aan de hand van het Horizon-systeem van Brindley (1986). Van de 101 potten zijn er 28 typochronologisch in te delen. Hiervan passen er twee in Horizon 3, vierentwintig in Horizon 4 en mogelijk twee in Horizon 5.

Als naar de datering van de activiteiten rond het hunebed gekeken wordt blijkt dat de mensen van de trechterbekercultuur tussen ca. 3300-2950 BC (gecalibreerde ¹⁴C-dateringen) aanwezig geweest zijn, waarbij de meeste activiteit plaats heeft gevonden tussen ca. 3200-3050 BC (Brindley, 1986).

Na de trechterbekertijd is er ook aardewerk in het hunebed terecht gekomen. Het gaat hierbij om aardewerk van de enkelgraf- en de klokbekercultuur en aardewerk

uit de vroege bronstijd. Dit betekent dat er tot ca. 1850 BC aardewerk in het hunebed terecht gekomen is.⁴ Naar de reden daarvoor kunnen we slechts gissen. Gedurende de trechterbekertijd ging het waarschijnlijk om de bijzetting van doden en bij latere perioden kunnen we denken aan het brengen van offers. Gezien de hoeveelheid potten, resp. 101 van de trechterbeker-cultuur, 4 van de enkelgrafcultuur, 2 van de klokbekercultuur en 2 uit de vroege bronstijd, kunnen we niet echt spreken van intensieve activiteiten in de gehele periode van 3300-1850 BC.

Ook na de bronstijd zijn er vele mensen bij het hunebed geweest, maar zij hadden meer tot doel het stenen delven, het onderzoek of het bezichtigen van een toeristische attractie. Waarschijnlijk zullen er nog vele mensen volgen.

Besluit

Typologisch gezien past D9 bij het in Nederland gebruikelijke ganggraftype-hunebed met de ingang in het zuiden (fig. 3). De oost-west gerichte lengte-as wijkt in het westen van het noorden af (87° 31') (van Giffen, 1925/27, dl. I: p. 30).

Dat de trechterbekermensen die D9 in gebruik hadden, contacten hadden met ver weggelegen gebieden blijkt uit de barnstenen en gitten kralen, de afslag die ontstaan is bij het maken van een bijl van Helgoland-vuursteen en de bijl die gemaakt is van materiaal dat mogelijk uit de buurt van Osnabrück afkomstig is.

Helaas is geen nabij gelegen trechterbekenederzetting achterhaald die met het hunebed in verband te brengen is.

Summary

The excavation and restoration of hunebed D9, near Annen (fig. 1), took place in 1952 (de Groot, 1988). Hunebed D9 had not been fully destroyed. In 1952 the western part, consisting of 1 end stone, 2 pairs of side stones and 2 capstones, was still present.

After the excavation of the eastern part of the hunebed, it turned out to be of the common passage-grave type, with the entrance at the south side. D9 originally consisted of 4 pairs of side stones, 2 end stones, 1 pair of portal stones (fig. 3) and most probably 4 capstones. No remains of the former covering mound were found.

The chamber filling contained sherds of c. 101 pots, axes, arrowheads and some other flint artifacts, 1 axe of siltstone-like material, 1 amber bead and 4 jet beads. Remains of bone or cremated bone were not found. The use of the tomb after the TRB period is represented by at least 4 Single Grave pots, 2 Bell Beaker pots and 2 pots of the Early Bronze Age.

The pottery shows that D9 was in use for about 200 years of the TRB period.

Noten

1. Een copie van een aan de hand van de originele tekening uit 1768 gemaakte en bijgewerkte ets uit 1769.
2. In fig. 3 is het hunebedperceel aangegeven zoals het was vóór 1952 (de witte driehoekjes) en zoals het werd na 1952 (de zwarte driehoekjes).
3. Mogelijk is het materiaal afkomstig uit de buurt van Osnabrück (mond. meded. J.R. Beuker). Het maken van een slijpplaatje kan misschien een oplossing zijn voor het determineren van het materiaal.
4. Mondelinge mededeling J.N. Lanting.

Literatuur

- Brindley, A.L., 1986. The typochronology of TRB West Group pottery. *Palaeohistoria* 28, pp. 93-132.
- Engelhard, J.L.B., G. van Rijnberk & D. Schoute (red.), 1939. *Catalogus van de tentoonstelling ter herdenking van den 150sten sterfdag van Petrus Camper 1722-1789*. Groningen.
- Giffen, A.E. van, 1925/27. *De hunebedden in Nederland*, (2 delen met Atlas). Utrecht.
- Groot, D.J. de, in druk. The hunebed D9 at Annen. *Palaeohistoria* 30.